

Орлов Юрій Юрійович –
доктор юридичних наук, старший
науковий співробітник, професор
кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СФЕРІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

*Визначено актуальні напрями наукових досліджень у сфері
оперативно-розшукової діяльності.*

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність; оперативні
підрозділи; тактика; новітні засоби.

*Определены актуальные направления научных исследований в
области оперативно-розыскной деятельности.*

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность;
оперативные подразделения; тактика; новейшие средства.

The urgent research areas in the field of operational activities.

Keywords: operational-search activity; operational units; tactics; new tools.

Теорія оперативно-розшукової діяльності (ОРД) є прикладною наукою, тому головні напрями перспективних наукових досліджень визначаються, насамперед, потребами оперативної практики. До найбільш актуальних проблем сьогодення, що потребують наукового осмислення, можна віднести вдосконалення правових механізмів дотримання конституційних прав і свобод людини під час оперативно-розшукових заходів, запровадження негласних слідчих (розшукових) дій та нових форм ОРД, використання новітніх засобів оперативної роботи й сучасних методів ОРД, підвищення ефективності конфіденційного співробітництва з особами в умовах громадянського суспільства тощо.

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу (КПК) України [1] 13 квітня 2012 року стало новим поштовхом для наукового опрацювання низки проблемних питань, що стосуються використання оперативно-розшукової інформації в досудовому та судовому розслідуванні, взаємодії між слідчим й оперативним підрозділом, участі суду та прокурора у формуванні доказів на основі інформації, отриманої оперативним шляхом, тощо.

Вивченню перспективних напрямів розвитку теорії ОРД присвятили свої роботи відомі вчені: В. М. Аتماжитов, В. Г. Бобров, В. І. Єлінський [2; 3]. Водночас з часу опублікування цих досліджень минуло понад десять років. За цей період у нашій державі зроблено значні кроки в напрямі

роздержавлення економіки й побудови громадянського суспільства, зазнали якісних змін правовідносини між особою та правоохоронними органами. Водночас в Україні стрімко формується інформаційне суспільство, оперативні підрозділи оснащені новітніми засобами отримання, збереження, систематизації та контент-аналізу інформації, що може бути покладена в основу формування доказів у кримінальному розслідуванні.

Отже, визначення актуальних напрямів наукових досліджень у теорії ОРД є необхідною умовою її подальшого розвитку.

Насамперед необхідно з нових позицій осмислити праксеологічний зміст роботи оперативних підрозділів, що включатиме як кримінальну процесуальну, так і оперативно-розшукову складову. Заходи, що їх повинні проводити оперативні підрозділи, мають різний правовий статус та, відповідно, різне нормативно-правове регулювання. До цих заходів слід віднести:

1) негласні слідчі (розшукові) дії, вичерпний перелік яких регламентований кримінальним процесуальним законом;

2) оперативно-розшукові заходи: а) пов'язані з тимчасовим обмеженням конституційних прав особи і потребують дозволу суду на їх проведення; б) передбачають узгоджені дії кількох оперативних та (або) інших працівників (підрозділів) і потребують дозволу керівника органу (начальника оперативного підрозділу); в) здійснюються оперативним працівником самостійно, не потребуючи спеціального дозволу. Вичерпний перелік оперативно-розшукових заходів, пов'язаних з обмеженням прав особи, має бути визначено в Законі України "Про оперативно-розшукову діяльність". Перелік інших заходів, на нашу думку, обмежувати законом недоцільно, оскільки такий підхід не сприяє ефективності ОРД;

3) заходи організаційно-управлінського та організаційно-тактичного характеру, які ще в 70-х роках ХХ ст. виділив В. А. Лукашов. Ці заходи мають бути регламентовані на рівні відомчих нормативних актів.

Формування в Україні громадянського суспільства потребує перегляду соціальної ролі ОРД, що, відповідно, зумовлює актуалізацію принципів, на яких вона здійснюється. До сучасних принципів ОРД, на нашу думку, мають бути віднесені, зокрема: верховенство прав і свобод людини, законність, рівність громадян перед законом незалежно від їх майнового та службового становища, гуманізм, дотримання норм моралі, незалежність від політичного впливу, відповідність оперативно-розшукового реагування ступеню суспільної небезпечності кримінального правопорушення, дотримання вимог конспірації, всебічність, повнота й об'єктивність дослідження обставин події, стійкість до негативного впливу з боку кримінального середовища.

Потребують дослідження новітні форми діяльності оперативних підрозділів, до яких слід віднести:

кримінальну процесуальну діяльність оперативних підрозділів відповідно до КПК України – проведення спільно зі слідчим чи за його дорученням негласних слідчих (розшукових) дій на стадіях досудового й судового розслідування з метою документування фактів протиправної діяльності, виявлення очевидців та слідів злочину, встановлення осіб, які

вчинили злочин, розшуку осіб, які переховуються від органів розслідування, суду тощо;

оперативно-розшукове супроводження судового розслідування відповідно до законів України "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів", "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві" та "Про оперативно-розшукову діяльність", що полягає в попередженні та припиненні спроб незаконного впливу на учасників кримінального судочинства, знищення або фальсифікації слідів злочину; забезпеченні захисту працівників суду та правоохоронних органів, а також безпеки учасників кримінального судочинства, членів їх сімей та близьких родичів.

Крім того, додаткового наукового обґрунтування потребує соціальна необхідність і порядок здійснення класичних допроцесуальних та позапроцесуальних форм ОРД: кримінального пошуку, оперативної профілактики, адміністративної оперативно-перевірочної роботи, розшуку осіб, які зникли безвісти.

Серед методологічних проблем теорії ОРД слід вказати на необхідність уточнення об'єкта її дослідження. Класичним об'єктом дослідження в теорії ОРД вважають злочинність (латентну, а також злочини-інциденти, учинені в умовах неочевидності) й, крім того, ОРД як вид соціальної практики та її правове регулювання. Дослідженню цих питань присвятили свої праці А. І. Алексєєв, Г. К. Синілов (1972), Д. В. Гребельський (1981), В. Г. Самойлов (1984), В. П. Дементьев (1986), С. С. Овчинський (1986), А. Г. Маркушин (1992), І. А. Клімов (1993) та інші дослідники.

Уважаємо, що до об'єкта теорії оперативної роботи належать:

власне методологічні проблеми теорії;

кримінальні проступки (згідно з новим КПК України); правопорушення некримінального характеру, пізнання яких сприяє протидії злочинам;

розшукову та адміністративну оперативно-перевірочну роботу, що не пов'язані з учиненням кримінального правопорушення (розшук осіб, які зникли безвісти, установлення осіб, які через вік або хворобу не можуть повідомити про себе, допуск до державної таємниці, допуск до роботи на об'єктах, що становлять підвищену соціальну небезпеку, ліцензування приватної детективної та охоронної діяльності тощо);

факти соціального життя правомірного характеру, що використовують зі злочинною метою (приватизація, зовнішньоекономічна діяльність, створення комерційних структур тощо);

питання застосування різних галузей наукового знання в теорії ОРД (психологія, соціологія, теорія управління, інформатика, технічні науки тощо).

Важливим з точки зору методології ОРД є дослідження оперативно-розшукової термінології. Сьогодні існує серйозна проблема "засмічування" теорії ОРД на нормативному (у т.ч. законодавчому) та доктринальному (зокрема дисертаційному) рівнях необґрунтованими термінами без розкриття їх змісту, без взаємозв'язку з "класичною" термінологією. Так, у Законі України "Про оперативно-розшукову діяльність" ужито терміни, які не відповідають власному юридичному змісту: "особи, безвісно відсутні" (ст. 6), "контрольоване постачання" (ст. 8 редакції 1992 р.) тощо. Деякі

дослідники намагаються утворювати нові терміни без належного теоретичного обґрунтування й практичної потреби [4].

Потребують ґрунтовного наукового дослідження проблеми нормативно-правового регулювання ОРД, що, на нашу думку, має бути спрямовано на виконання двох головних взаємопов'язаних завдань: дотримання прав особи в ході ОРД та підвищення соціальної ефективності цієї діяльності. Мають бути розроблені концептуальні підходи до забезпечення прав і свобод людини та законності в ОРД. Дослідженню цих питань у свій час присвятили свої праці О. І. Комаров (1976), Г. П. Шелудько (1976), І. П. Козаченко (1999), В. Л. Регульський (1999), Є. Є. Захаров (1999), А. Е. Казак (2001), А. М. Єфремов (2002) та інші вчені.

Крім того, потребує суттєвого вдосконалення чинний Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність". Зокрема, на нашу думку, він має:

містити додаткові гарантії дотримання прав особи в ході ОРД (визначення максимального терміну обмеження конституційних прав особи; обов'язковість отримання дозволу суду на заходи з обмеженням прав особи, що вже проведені в умовах невідкладності через загрозу негайного вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину; обов'язковість повідомлення особи про факт обмеження або порушення її прав тощо);

містити додаткові гарантії соціального та правового захисту особи, яку залучають до конфіденційного співробітництва з оперативним підрозділом (отримання грошових та інших винагород, звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення під час виконання завдання оперативного підрозділу тощо);

визначати право застосування сучасних технічних засобів (насамперед, інформаційно-телекомунікаційних технологій) для отримання оперативно-розшукової інформації про злочинну діяльність.

Потребують наукового тлумачення положення КПК України, насамперед ті, що стосуються проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Зокрема, слід дослідити порядок: використання інформації, отриманої під час проведення цих дій, у досудовому й судовому розслідуванні; взаємодії оперативного підрозділу зі слідчим, прокурором, слідчим суддею; прийняття рішень прокурором та судом щодо отримання доказової інформації негласними методами тощо.

Потребують наукового переосмислення межі відомчого нормативного регулювання ОРД. Відомчі накази, що регламентують її проведення, потребують удосконалення, узгодження їх положень з новим КПК України, системної гармонізації.

Новим напрямом наукових досліджень, зважаючи на передбачену новим КПК України можливість утручання в приватне життя особи, мають стати етичні аспекти оперативної роботи.

Перспективним науковим напрямом є дослідження правовідносин в ОРД. Зважаючи на формування в Україні громадянського суспільства й трансформацію відносин між державою та особою, це питання набуває дедалі більшого значення. Її досліджували багато вчених (А. І. Алексєєв, І. І. Басецький, А. Ф. Возний, Д. В. Гребельський, А. Г. Лекарь, В. А. Лукашов, В. Л. Попов, В. В. Сергєєв, Н. І. Сидоренко, Г. К. Синілов, В. Ю. Фролов та ін.).

Проте регламентація негласних заходів ОРД на законодавчому рівні вимагає комплексного наукового опрацювання цієї проблематики. На нашу думку, дослідження правовідносин слід розпочати зі встановлення фактичних соціальних відносин, що виникають під час здійснення ОРД. Слід з'ясувати, чи мають вони правовий характер і якою галуззю права регулюються. При встановленні соціальних відносин, що не врегульовані правом, але потребують цього, слід розробити відповідні науково обґрунтовані пропозиції до законодавства.

Дослідження потребує наукова категорія суб'єктів ОРД та їх співвідношення із суб'єктами кримінального процесу, зважаючи на останні зміни в кримінальному процесуальному законодавстві. Це надасть можливість прийняти обґрунтовані рішення щодо системи оперативних підрозділів правоохоронних органів та їх повноважень. Слід виділити колективних (оперативні підрозділи, правоохоронні органи різних рівнів) та індивідуальних суб'єктів ОРД (посадові особи цих органів і підрозділів); визначити місце в цій системі колегій міністерств та відомств, що приймають рішення з питань ОРД, а також органів, які, крім прийняття процесуальних рішень щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, здійснюють функції контролю та нагляду за ОРД.

Необхідно також дослідити категорію учасників ОРД, до яких, зокрема, слід віднести неоперативні служби правоохоронних органів та окремих осіб, яких залучають до виконання завдань ОРД.

Потребують новаторського підходу наукові дослідження засобів та методів ОРД. На нашу думку, до засобів ОРД, крім "класичних", слід віднести низку додаткових засобів, які є новітніми й використовуються в ОРД нещодавно або ж застосовуються тривалий час, але з різних причин перебувають поза увагою дослідників. До таких засобів належать, зокрема: спеціальні комп'ютерні програми, засоби маскування та імітації, неоперативні обліки, підприємства та організації, створені з метою конспірації, спеціально навчені тварини тощо.

Новітні методи ОРД ґрунтуються на використанні сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій. Вони потребують ретельного дослідження; їх наукове опрацювання є необхідною умовою розроблення новітніх методик отримання та аналізу оперативно-розшукової інформації оперативними підрозділами, які працюватимуть в умовах розвинутого інформаційного суспільства.

Особливу увагу дослідники мають приділяти підвищенню ефективності сприяння осіб ОРД, зважаючи на поступову трансформацію відносин між особою та державою в умовах громадянського суспільства. Актуальними також є питання щодо заохочення цих осіб, їх соціального та правового захисту.

Необхідно здійснити компаративне дослідження категорій "оперативно-розшукові заходи" та "негласні слідчі (розшукові) дії", їх правової природи, юридичного змісту, процесуального статусу отриманої інформації тощо. Здебільшого негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені КПК України, мають аналоги серед передбачених чинним законодавством оперативно-розшукових заходів. Водночас деякі з цих заходів не можуть бути здійснені в межах кримінального процесу (наприклад, опитування осіб [5, п. 1 ч. 1 ст. 8], фіксація та

документування факту телефонної розмови між громадянами, надсилання листа або телеграфного повідомлення, без порушення таємниці змісту телефонної розмови, листа або телеграфного повідомлення [6, п. "б" ч. 1 ст. 15]). А деякі заходи, згідно із законом, проводяться винятково у формі негласних слідчих (розшукових) дій у межах кримінального розслідування (зняття інформації з електронних інформаційних систем, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, аудіо-, відеоконтроль публічно недоступного місця, негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 264, 268, 270, 274 КПК України). Донині залишається без належної уваги вчених питання запровадження в ОРД нового оперативно-розшукового заходу – поліграфного опитування, як ефективного засобу протидії тяжким злочинам і корупції. Така ситуація потребує наукового осмислення співвідношення негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів і розроблення пропозицій щодо гармонізації й удосконалення законодавства.

Потребують ґрунтовного наукового опрацювання проблеми організації ОРД. У різні часи цим питанням присвятили свої праці А. Г. Лекарь (1969), В. А. Лукашов (1969, 1982), Д. В. Гребельський (1974), А. Б. Утевський (1986), В. Л. Регульський (1997), І. П. Козаченко (1999), В. П. Хомколов (1999) та інші дослідники. Водночас досі відсутній єдиний погляд щодо сутності організації ОРД, оцінки ефективності цієї діяльності. На нашу думку, організацію ОРД слід розглядати в структурному (організація системи ОРД) і функціональному аспектах (організацію функціонування цієї системи). Зважаючи на законодавчі новації, дослідженню підлягають: мета та завдання організації ОРД, коло уповноважених суб'єктів, організаційно-структурна побудова оперативних підрозділів, їх функції та компетенція, а також комплекс питань з інформаційного забезпечення, аналізу, прогнозування і планування, внутрішньої та зовнішньої взаємодії, контролю, оцінки роботи тощо.

Потребує вивчення широке коло питань з організації ОРД у сучасних умовах, зокрема, щодо взаємодії зі слідчим, прокурором та слідчим суддею, конфіденційного співробітництва з громадянами, оперативного пошуку, запобігання злочинам, розкриття злочинів, розшукової роботи тощо, а також спеціальних питань організації ОРД: 1) за напрямками роботи певних оперативних служб; 2) на певних об'єктах (особливо важливих, режимних, на транспорті тощо); 3) із протидії певним видам злочинів (торгівля людьми, кіберзлочини тощо); 4) на певних рівнях (регіональному, обласному, районному, міському) та в межах міжнародного співробітництва. Очевидно, що прийняття нового КПК України є підставою для реформування правоохоронних органів, насамперед оперативних та слідчих підрозділів.

Питання тактики ОРД завжди мали актуальність, їх досліджували багато відомих вітчизняних та зарубіжних учених: А. Г. Лекарь (1967), В. А. Лукашов (1968, 1988), А. І. Алексєєв (1973), П. О. Олійник (1975), О. Г. Птицін (1975), Г. К. Синілов (1975, 1983), А. Г. Лук'яненко (1976), Т. Т. Тагіров (1976), В. Г. Самойлов (1984, 1986), Ю. О. Вакутін (1986),

А. Є. Чечетін (1987), І. П. Козаченко (1988), В. П. Шиєнко (1995), В. П. Євтушок (1999).

Водночас подальшого дослідження потребує тактика протидії новим та іншим актуальним видам кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України: замовне та "серійне" вбивство (пп. 1, 11 ч. 2 ст. 115), викрадення людини (ст. 146), захоплення заручників (ст. 147), торгівля людьми (ст. 149), перешкоджання законній професійній діяльності журналіста (ст. 171), зайняття забороненими видами господарської діяльності (ст. 203), фіктивне підприємництво (ст. 205), протидія законній господарській діяльності (ст. 206), ухилення від повернення виручки в іноземній валюті (ст. 207), легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом (ст. 209), фіктивне банкрутство (ст. 218), доведення до банкрутства (ст. 219), незаконна приватизація державного, комунального майна (ст. 233), створення злочинної організації (ст. 255), терористичний акт (ст. 258), злочини у сфері обігу наркотичних речовин (розділ XIII), злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж (розділ XVI), одержання хабара (ст. 368 КК України) тощо.

Необхідним є подальше дослідження тактики діяльності таких оперативних служб і підрозділів: боротьби з організованою злочинністю, карного розшуку, боротьби з економічною злочинністю, оперативної служби, підрозділів оперативно-технічних заходів, боротьби з незаконним обігом наркотиків, боротьби з кіберзлочинністю, кримінальної міліції у справах дітей, внутрішньої безпеки.

Актуальним є питання вдосконалення тактики застосування новітніх засобів та методів ОРД, а також розроблення тактики проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Окремого наукового розроблення потребують нові категорії ОРД – оперативно-розшукова методика та оперативно-розшукова стратегія. Становленню оперативно-розшукової методики присвячені праці І. А. Клімова та Г. К. Синілова (1997), стратегії ОРД – автора цієї статті (2007). Слід з'ясувати місце зазначених категорій в оперативно-розшуковій теорії, дослідити їх сутність і зміст, співвідношення з тактикою ОРД.

Зважаючи на практичну затребуваність більшості напрямів наукових досліджень, зазначених у цій статті, доцільним вбачається запровадження планування відповідних науково-дослідних робіт з розподілом виконання між вищими навчальними закладами та науково-дослідними установами Міністерства внутрішніх справ України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws>.
2. Аتماжитов В. М. Об основных направлениях дальнейшего развития теории ОРД ОВД / В. М. Аتماжитов, В. Г. Бобров // Актуальные

вопросы теории и практики ОРД : Тр. Акад. управ. МВД России. – М. : Акад. управ. МВД России, 2001. – С. 7–30.

3. Елинский В. И. Основные направления развития концепций и частных оперативно-розыскных теорий органов внутренних дел / В. И. Елинский // Основы методологии теории оперативно-розыскной деятельности : [моногр.]. – М. : Изд-ль Шумилова И. И., 2001. – С. 194–213

4. Оперативно-розыскная энциклопедия / авт.-сост. А. Ю. Шумилов. – М. : Изд-ль Шумилова И. И., 2007. – 364 с.

5. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.liga.net>.

6. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 черв. 1993 р. № 3341-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.liga.net>.